

УДК 929:328.123-051]:341.231(477)Юхновський]“1991”(094.71)

УЧАСТЬ АКАДЕМІКА ІГОРЯ ЮХНОВСЬКОГО В ПРОГОЛОШЕННІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Петро ДАЦКІВ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті висвітлено роль Ігоря Юхновського і очолюваного ним опозиційного блоку Народна Рада в процесі становлення незалежності України. Аналіз стенографічних записів засідань ВРУ дає змогу дослідити активність демократичних сил, спрямовану на формування національного фронту, що відстоював ідеї незалежності в серпневі дні 1991 р. У той час, коли вищі керівники держави проявили пасивність і вичікувальну позицію, народорадівці на чолі з І. Юхновським стали рушієм змін та консолідуючою силою. У виступі очільника демократів продемонстровано його бачення необхідних заходів для будівництва незалежності країни, серед яких: декомунізація владних органів та заборона діяльності партії, націоналізацію майна, підписання угод з колишніми республіками, створення міністерства оборони, проголошення України суб'єктом міжнародного права та найбільш дискусійне питання – проведення всеукраїнського референдуму. Ідея загальноукраїнського визнання незалежного статусу України об'єднала колись конфронтуючі сили заради досягнення спільної мети. Ініціатива Юхновського виправдала себе й результати голосування продемонстрували, що українці були готові до таких змін й зробили свій вибір на користь незалежної держави.

Ключові слова: Ігор Юхновський, Народна Рада, Верховна Рада України, незалежність України, Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

Події, що відбувалися в Москві під час путчу 19–21 серпня 1991 р., коли консервативні сили КПРС здійснили одну з останніх спроб залишити за собою державні важелі впливу, створивши Державний комітет із надзвичайних ситуацій (ДКНС), продемонстрували острах вищого українського керівництва щодо ухвалення кардинальних рішень. Органи державної влади зберігали вичікувальну позицію, а Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук лише закликав до спокою, зазначаючи, що переворот, який відбувся в Росії не стосується української республіки¹. Свої дії політик аргументував небажанням піднімати хвилю протесту, яка могла б викликати збройну інтервенцію московського центру щодо України². Британський політолог Ендрю Вілсон,

---

¹“Виступ Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука по українському телебаченню 19 серпня 1991 р.,” *Голос України*, 20 серпня 1991.

² Леонід Кравчук, *Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми*. (Київ: Століття, 2002), 100

описуючи цю ситуацію, вважає, що в той момент керівник українського парламенту був готовий до нового зближення з Москвою і зовсім неготовий до незалежності³. Натомість консолідуючою силою, що взяла на себе відповідальність координувати патріотично налаштований політикум України, став парламентський блок Народна Рада, зокрема його голова Ігор Юхновський.

Досвід успішного прийняття Декларації про державний суверенітет, документа, що завдяки старанням народорадівців, відображав національні інтереси держави, надихнув демократів на подальші кроки, які вели до повної незалежності України⁴. Підтвердженням того, що керівництво республіки боїться приймати однозначну позицію з приводу заколоту, стала відмова Л. Кравчука у зустрічі із представниками Народної Ради⁵. Опозиціонери зі свого боку розгорнули інформаційну кампанію, в якій повідомляли громадськість про події в республіці та Москві⁶.

У одному із своїх інтерв'ю І. Юхновський згадував: *“Якось у червні 1991 року я сказав членам Народної Ради, що треба проголошувати незалежність України. Більшість тоді відповіли, що я ненормальний або просто балакун. А потім відбулося ГКЧП (ДКНС – П. Д.) і стало зрозуміло, що ми мусимо скористатися моментом і проголосувати за незалежність України”*⁷. У ті дні очільник Народної Ради зробив заяву від імені всього демократичного блоку про самостійну участь України в засіданні НБСЄ, а 22 червня 1990 р. це звернення було адресовано главам 34 країн-учасниць Копенгагенської наради з людського виміру. Не зважаючи на те, що Україну не допустили до Паризької зустрічі, заяву було зроблено на міжнародному рівні, чим І. Юхновський публічно задекларував позицію демократів щодо зовнішньополітичних ініціатив республіки⁸.

Негативна позиція Заходу щодо прагнення України самостійно представляти свої інтереси на міжнародній арені не могла суттєвим чином вплинути на розбудову її державності за моделлю, визначеною Декларацією про державний суверенітет. Найкращим свідченням цього стало ухвалення 19 червня 1991 року Верховною Радою України Концепції нової Конституції України, що була зорієнтована на створення незалежної демократичної президентської республіки. Вона, відповідно до розділу IX Декларації, передбачала консти-

³ Andrew Wilson, *The Ukrainians – unexpected nation*. (New Haven and London: Yale University Press, 2015), 167.

⁴ Степан Хмара (1937 р. н.), записав телеканал “К 1”, Київ, 19 липня 2005, доступ отримано 18 вересня 2018, www.k1.tv/announce/296

⁵ Олександр Барабаш та ін., *Верховна Рада України XII скликання. 1990–1994 роки*. (Київ, 1998), 83.

⁶ “19–20 серпня 1991 р.,” *Літературна Україна*, 22 серпня 1991 р.

⁷ Мар’яна П’єцух, “Академік без грамоти,” *Українська Правда*, 6 серпня 2018, доступ отримано 15 серпня 2018, <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/08/6/7186519/>

⁸ Володимир Василенко, “Українська незалежна державність як історична закономірність,” у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*, ред. Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Рута, 2011), т. 1, 47.

туційне закріплення статусу України як позаблокової, постійно нейтральної і без'ядерної держави, що виключало її участь в оновленому Союзі як федеративному утворенні і зумовлювало модальність самостійного вирішення нею питання про участь у формуванні Союзу суверенних держав⁹.

Таким чином, до серпневих подій 1991 р. демократичними силами вже було зроблено рішучі кроки у напрямку незалежності. Ті декілька днів, коли розгортались драматичні події у Москві, вирізнялись особливою політичною активністю опозиціонерів. Тоді, коли вище керівництво республіки затягувало з проясненням своєї позиції. Президією Верховної Ради Української РСР було прийнято постанову, відповідно до якої відзначено, що повний аналіз і оцінка ситуації, яка склалася після утворення Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР, буде зроблено Верховною Радою Української РСР після рішень позачергової сесії¹⁰. Бажаючи оприлюднити своє ставлення до подій у Москві та підтримати демократичні сили Росії, І. Юхновський, В. Гриньов, О. Ємець, Д. Павличко, В. Пилипчук, Л. Танюк та В. Яворівський підписали “Заяву сімох”, в якій закликали громадськість до активних дій для захисту суверенітету республіки¹¹. Українські демократичні політичні партії, громадські організації, місцеві ради, зробивши висновки із ситуації, яка склалася, були налаштовані чинити спротив заколотникам. Осередком, в якому зосереджувалась діяльність опозиції, став Будинок письменників України¹². На спільному засіданні членів Народної Ради і демократичних організацій було закликано Верховну Раду надати Декларації конституційного статусу, взяти під юрисдикцію військові частини в Україні й закликати громадян готуватися до всеукраїнського страйку¹³. Крім того, було заявлено про об'єднання всіх політичних і громадських організацій національного спрямування (всього 25 партій і громадських організацій) у коаліцію “Незалежна Демократична Україна”. Початок всеукраїнського страйку було заплановано на полудень 21 серпня. Проте, не зважаючи на дії та заклики Народної Ради, масові акції та страйки в республіці так і не відбулися¹⁴.

Увечері 19 серпня 1991 р. відбулося засідання Президії Верховної Ради УРСР, яке пройшло безрезультативно, й на це було декілька причин. По-перше, відсутність кворуму, що робило нелегітимним будь-яке прийняте рішення. По-друге, відсутність єдиної точки зору між опозицією та комуніс-

⁹ Володимир Василенко, “Українська незалежна державність як історична закономірність,” *День*, 2 вересня 2010, доступ отримано 12 вересня 2018, <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ukrayinska-nezalezna-derzhavnist-yak-istorichna-zakonomirnist-0>

¹⁰ Постанова Президії Верховної Ради Української РСР, “Про Заяву Президії Верховної Ради Української РСР,” *Відомості Верховної Ради України* 40. (1991): 529.

¹¹ Олександр Бойко, *Від пуги до Пуци*. (Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006): 57.

¹² Там само, 54.

¹³ “Відозва Народи представників Народної Ради та демократичних організацій України,” *Літературна Україна*, 22 серпня 1991.

¹⁴ Бойко, *Від пуги до Пуци*, 54.

тичною більшістю. Після чотиригодинної дискусії щодо заяви для ДКНС, що супроводжувалася “бряканням зброї” заколотниками та нагнітанням політичної обстановки в республіці, сторони залишилися при своєму: демократи вимагали засудження дій нелегального утворення, натомість члени Президії від більшості (М. Гришко, О. Коцюба, Я. Кондратьєв) не робили однозначної заяви, аргументуючи це браком інформації¹⁵.

20 серпня 1991 р. І. Юхновський звернувся до Л. Кравчука із пропозицією скликати сесію парламенту і розглянути питання про невизнання ДКНС і не правочинність його дій¹⁶. На засіданні Президії було представлено проекти заяви ДКНС, розроблені як опозицією, так і більшістю. У проектах, запропонованих академіком Юхновським та його колегами О. Ємцем та А. Матвієнком, робився акцент на засудженні неконституційних дій ДКНС і на праві України захищати свій суверенітет. У проекті від більшості наголошувалося на тому, що переворот не стосується республіки і на її території продовжує діяти Конституція СРСР¹⁷.

Щодо скликання позачергової сесії Голова Верховної Ради спочатку вагався й вимагав 150 підписів, що змусило І. Юхновського звернутися до комуністів й переконати близько 30 депутатів більшості. *“Ці люди не були ідіотами, вони розуміли, що така країна не може існувати. Це були розумні директори підприємств, помірковані люди, які уважно слухали, що говорили їхні опоненти”* – згадував лідер парламентської опозиції¹⁸. Урешті-решт йому вдалося вплинути на керівництво парламенту й призначити дату позачергово засідання на 24 серпня.

Народорадівці розробили пакет законодавчих ініціатив, що вели до політичної свободи України. Серед них: законопроекти про заборону КПРС–КПУ і про підпорядкування парламенту Збройних сил СРСР на території республіки. Проте найголовнішим питанням, що потребувало негайного вирішення, мало стати прийняття Акту проголошення незалежності України¹⁹, укладеного Л. Лук’яненком і народним депутатом СРСР Л. Сандуляком з преамбулою авторства Д. Павличка²⁰.

Канцелярія Верховної Ради фактично саботувала підготовку засідання сесії 24 серпня. Тому за одну ніч Народна Рада своїми силами на розмножувальному апараті, отриманому від діаспори, роздрукувала 450 примірників проектів декількох постанов. Організація сесії лягла на плечі очільника Народної Ради, який, ніби виступав в ролі режисера, що розподіляв серед своїх колег, хто

¹⁵ Там само, 51.

¹⁶ “Заява членів Президії Верховної Ради Української РСР,” *Літературна Україна*, 22 серпня 1991.

¹⁷ Бойко, *Від путчу до Пуцці*, 55.

¹⁸ П’єцух, “Академік без грамоти.”

¹⁹ “Акт проголошення незалежності України,” *Відомості Верховної Ради України* 38. (1991): 502.

²⁰ Барабаш, *Верховна Рада України*, 70.

і що має сказати з приводу незалежності²¹. Свою промову академік готував дуже скрупульозно, зважуючи слова й розставляючи правильні акценти: “Я довго не міг знайти серцевини, мені чогось не вистачало. І тоді, коли мені встригло в голову, що тільки референдум може нам забезпечити тривку і вічну Незалежність, – все пішло зовсім гладко”²². І. Юхновський звернувся до парламенту з палкою промовою, в якій закликав депутатів перш за все працювати на користь Української держави: “Я вважаю, що Верховну Раду України в першу чергу має хвилювати одне основне питання – питання незалежності Української держави і виходу з тяжкого економічного становища. То я виступаю не як український буржуазний націоналіст, а як глибоко переконаний чоловік, що іншого шляху виходу Радянського Союзу з кризи немає. Утворення системи незалежності держави – ось це правильно, будемо ми чи не будемо суб’єктами держави? Це основний момент, на якому ми повинні зійтись”²³.

Голова Народної Ради зосередився на ключових завданнях парламенту, до яких відніс декомунізацію республіки (департизацію державних органів, армії), націоналізацію майна, підписання угод із колишніми союзними республіками, створення міністерства оборони, проголошення України суб’єктом міжнародного права тощо. Окрему увагу звернув на діяльності Президії Верховної Ради УРСР, яка, на його думку, у важкий для республіки час не змогла змобілізувати народ, й повинна була піти у відставку. Також І. Юхновський зачепив питання нового Союзу. Якщо під час обговорення проекту Декларації про суверенітет лідер опозиціонерів виступав за підписання нового Союзного договору, то тепер вважав це питання не актуальним для України: “Нам договір, при якому виникав би Союз як букет державності, не потрібен. Ми в змозі побудувати державу з українським ринком, і так буде найкраще для всіх”²⁴. На його думку, якби не старання Народної Ради, то Україна не уникнула б договору з Росією.

Окремі твердження І. Юхновського викликали протести з боку більшості, й навіть були неоднозначно сприйняті в середовищі Народної Ради. Серед опозиціонерів гострого обговорення набуло питання декомунізації та заборони КПУ. Демократи розкололися на два табори, обговорюючи цю проблему²⁵. Прихильниками заборони виступили І. Калинець та В. Сметанін, С. Хмара

²¹ Ігор Юхновський, “Треба давати дорогу молодим,” *Діло*, 22 березня 2006.

²² Володимир Семків, “Ігор Юхновський: Проголошення Незалежності не було гладким. Розмова з автором ідеї проведення референдуму 1991 р.,” *Збруч*, 1 грудня 2016, доступ отримано 10 жовтня 2018, https://zbruc.eu/node/59416?fbclid=IwAR3LShCv3HkDyrrCgSnM660TUGty0IB4--Ze4t_-c68L1rgl83WChl40Aec

²³ П’єцух, “Академік без грамоти”.

²⁴ “Співдоповідь голови Народної Ради, народного депутата І. Юхновського на позачерговій сесії Верховної Ради України,” *Бюлетень Верховної Ради України* 1. (1991): 98.

²⁵ Володимир Гриньов, “Виступ на позачерговій сесії Верховної Ради України 24 серпня 1991,” *Голос України*, 27 серпня 1991.

вимагав не допускати комуністів до державного правління²⁶. Однодумець і сподвижник І. Юхновського, дисидент Левко Лук'яненко згадує, що в кулуарах обговорювали ще один варіант, як вчинити з КПУ, а саме – арешт керівних партійних діячів і судовий процес над ним. Проте, через політичне тло в Україні відкриття кримінальних справ проти функціонерів КПУ було неможливим²⁷.

Різкий осуд частини народорадівців викликала ініціатива їх лідера щодо всеукраїнського референдуму, ідея проведення якого не розглядалася опозицією. Емоційне напруження у цей момент сягнуло такого рівня, що лідера Народної Ради деякі депутати звинуватили у зраді²⁸. Серед депутатів, щокотрі негативно поставилися до референдуму були М. Горинь, В. Чорновіл, В. Яворівський²⁹. І. Драч вже через роки зізнавався: *“Я теж виступав проти проведення референдуму. Я боявся, що народ проголосує не так”*³⁰. Й підстави для цього були, оскільки попередні опитування соціологів демонстрували не найкращі показники. Значна частина народорадівців, серед яких С. Хмара, Л. Лук'яненко, П. Мовчан, виступали за негайне скасування референдуму. Для аргументації недоцільності референдуму депутат Л. Скорик використала історико-правові аспекти, зазначаючи, що Україна незалежність не здобуває, а відновлює згідно з ніким не скасованим універсалом Української Центральної Ради³¹.

Проте, в основі ініціативи І. Юхновського була практична причина та стратегічне мислення політика: *“...незалежність має бути підтверджена референдумом. Навіщо це було потрібно? Бо потім Верховна Рада могла просто скасувати постанову про проголошення незалежності України”*³². Насправді для грудневого волевиявлення громадян існувала низка актуальних причин. Український референдум повинен був: знецінити результати референдуму 1991 р., що проходив на всесоюзному рівні, і на який постійно посилалися окремі політичні сили; нейтралізувати спекуляції окремих регіональних груп (особливо у східних і південних областях), що агітували населення проти підтримки Акта; додатково легітимізувати рішення Верховної Ради в очах світового співтовариства, яке не поспішало офіційно визнавати зміну міжнародно-правового статусу України; спростувати заяви керівництва колишнього СРСР про підтримку українцями ідеї нового Союзу.

У підсумку, не зважаючи на дискусійність питання, за Постанову Верховної Ради УРСР про незалежність України, в якій говорилося про Всеукраїн-

²⁶ Барабаш, *Верховна Рада України*, 77.

²⁷ Левко Лук'яненко, *Незмищенність*. (Київ: б.в, 2008), 12.

²⁸ Барабаш, *Верховна Рада України*, 77.

²⁹ Володимир Яворівський, “Треба йти,” *Голос України*, 12 жовтня 1991.

³⁰ Іван Драч, “Зізнаюся, спершу я не підтримував ідею референдуму,” *Україна молода*, 1 грудня 2006.

³¹ Микола Цівірко, “Розлюбім свою бідоньку!” *Вечірній Київ*, 25 вересня 1991.

³² П'єцух, “Академік без грамоти”.

ський референдум 1 грудня 1991 р. проголосував 321 депутат. Одразу ж після цього Верховна Рада 346 голосами ухвалила Акт проголошення незалежності України³³. Тижневик *The Ukrainian Weekly* писав: “В час, коли точилися дебати й вирішувалася доля усієї держави всередині Верховної Ради, за її межами тисячі українців з прапорами скандували «незалежність»”³⁴.

До Акта, з ініціативи представників опозиції, парламент ухвалив низку документів, серед яких: постанова “Про політичну обстановку на Україні”³⁵, документ, що передбачав прийняття комплексу для розбудову державності (про Збройні сили України, перехід у власність України підприємств союзного підпорядкування, введення власної грошової одиниці, прийняття звернення до ООН із проханням виступити гарантом незалежності України). Великого значення мав підготовлений народорадівцем С. Головатим проект Закону про правонаступництво влади й управління³⁶.

Проте, не зважаючи на законотворчу діяльність, на порядку денному залишалось актуальне питання закріплення законності Акта шляхом народного голосування. Період від серпня до початку грудня 1991 р. став унікальним для історії України: і демократи, і комуністи одностайно агітували народ за незалежність³⁷. Неоднозначною залишалася ситуація у силових структурах, які могли бути використані певними політичними колами. Допускаючи можливість збройних акцій спрямованих на недопущення референдуму, І. Юхновський та Народна Рада активно включилася у процес його організаційного-агітаційного забезпечення. Одним із заходів на підтримку грудневого волевиявлення став всеукраїнський Форум інтелігенції “Україна: державна незалежність та культура”, що відбувався 14–15 вересня 1991 р., ініціаторами і організаторами, крім І. Юхновського, виступили народорадівці І. Драч, Д. Павличко, І. Калинець³⁸. Очільник Народної Ради обґрунтував необхідність референдуму. Проте одразу ж після цього із запереченням виступили В. Чорновіл та Л. Скорик. Напруга сягнула такого рівня, що учасники запропонували внести в резолюцію форуму вимогу скасування Постанови про референдум³⁹. Принципова думка звучала так: “Учасники Форуму звертаються до Верховної Ради України з вимогою скасувати Постанову про проведення 1 грудня 1991 р. референдуму на підтвердження Акта про незалежність України... Акт від 24 серпня 1991 р. є фактичним відновленням державності

³³ “Результати голосування за Постанову та Акт проголошення незалежності України,” *Бюлетень Верховної Ради України* 2. (1991): 29.

³⁴ Chrystyna Larychak, “Ukraine declares independence,” *The Ukrainian weekly*, September 1, 1991.

³⁵ Постанова Верховної Ради України, “Про політичну обстановку на Україні і негайні дії Верховної Ради України по створенню умов неповторення надалі військового перевороту,” *Голос України*, 28 серпня 1991.

³⁶ Володимир Сkachко, “Незалежність є. Потрібні закони,” *Голос України*, 4 вересня 1991.

³⁷ Лук’яненко, *Незницьність*, 17.

³⁸ “Всеукраїнський форум інтелігенції,” *Літературна Україна*, 15 вересня 1991.

³⁹ Бойко, *Від пуги до Пуці*, 111.

України і не потребує підтвердження ні з юридичного, ні з політичного, ні з морального погляду”⁴⁰.

Конкуренти Юхновського у виборах на президентську посаду, критикували його ініціативу й на засіданні Великої Ради Руху В. Чорновіл та Л. Лук’яненко звинуватили академіка в тому, що: “Якби він не запропонував референдум, ми вже були б незалежними”⁴¹. Проте країною продовжували проводитись заходи на підтримку акта всенародного волевиявлення. Й варто сказати, що попри своє негативне ставлення до референдуму, представники Руху разом із іншим учасниками президентської гонки агітували народ проголосувати за незалежність. Подібна позиція кандидатів, їх заклики в передвиборчих програмах голосувати перш за все за Україну, мали позитивний вплив на результати голосування⁴².

Особливу увагу було звернено на ті регіони країни, де національна позиція громадян викликала сумніви. Із заходами на підтримку Акта були здійснені візити в низку міст Донеччини, Запоріжжя, Полтавщини. Народорадівець В. Бедь спільно із письменником І. Чендеєм зініціювали проведення Форуму інтелігенції Закарпаття, делегати якого закликали підтримати незалежність і висловилися проти автономного статусу краю⁴³.

З метою координації дій органів влади з населенням Народною Радою було підняте питання про створення Центрального громадського штабу із проведення референдуму. Очолив нову структуру представник опозиції С. Волковецький. Були створені агітаційні групи, до яких долучилося близько 20 тис. громадян України, що зосередили свою діяльність в основному на півдні та сході країни. Силами цих груп було розповсюджено понад 30 млн листівок та 1 млн плакатів, що тематично відображали переваги незалежної держави. З чисельних відеороликів закликали підтримати Акт проголошення незалежності України відомі діячі культури та науки, серед яких М. Амосов, А. Роговцева та ін.

Серед роботи, яку проробляли І. Юхновський та його колеги, окреме місце було відведено вирішенню гострих національних та соціально-економічних питань, які виникали серед населення й породжували страхи перед новою державою. Наприклад, Народна Рада взялася гарантувати збереження міжнаціонального миру, забезпечення підтримки незалежності всім національними спільнотами, які проживали на території України⁴⁴. На підтримку цієї позиції народорадівцями ініційовано створення і ухвалення Декларації прав національностей України, яка гарантувала всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на території України рівні політичні, економічні, со-

⁴⁰ “Резолюція форуму інтелігенції (15 вересня),” *Літературна Україна*, 19 вересня 1991.

⁴¹ Володимир Литвин, *Політична арена України: дійові особи та виконавці*. (Київ: Абрис, 1992): 282.

⁴² Литвин, *Політична арена України*, 281.

⁴³ “Бути чи не бути референдуму?” *Голос України*, 20 листопада 1991.

⁴⁴ “Так думають в Одесі,” *Голос України*, 18 жовтня 1991.

ціальні та культурні права⁴⁵. Коментуючи цей документ, Д. Павличко зазначив: “За обговоренням цієї Декларації стежить багато не українців, в серцях яких прокотилася хвиля занепокоєння і розтривоженості від лозунгів, які пролунали на деяких мітингах: “Україна для українців!”. Хочу, щоб ми чітко і ясно в цій Декларації сьогодні сказали: “Ні – тоталітарній більшовицькій національній політиці!” і так само “Ні – українській націонал-шовіністській політиці!”⁴⁶.

Ще однією темою, що турбувала українців, було економічна стабільність незалежної України й покращення фінансової ситуації населення країни. Представники Народної Ради, фахові економісти, взяли за розробку програми економічних реформ. За участю М. Байраки, В. Пилипчука, М. Швайки і Т. Яхєєвої була підготована комплексна програма заходів переходу до ринку. Одночасно народорадівці запропонували Концепцію роздержавлення власності в Україні, в якій науково обґрунтували процедуру приватизації⁴⁷.

Для аргументації своїх слів демократи використали аналітичну записку “Дойчебанку”, яка вказувала на найкращі стартові умови України в порівнянні з усіма іншими колишніми республіками. Це мало великий агітаційний ефект, оскільки за цими прогнозами Україна отримала 7,5 балів за 10-бальною системою, тоді як республіки Балтії – 7,0, Росія – 6,5, Білорусія – 4,2⁴⁸.

Агітаційно-просвітницька діяльність приносила плоди і опитування громадської думки свідчили про стійку тенденцію зростання числа прихильників незалежності. Уже у листопаді 1991 р. кількість противників самостійності в Україні скоротилася рівно удвічі. У підсумку референдум продемонстрував високу підтримку незалежності – 90,32%, що засвідчило найвищий ступінь згуртованості українців навколо ідеї незалежності України⁴⁹. Проте й тих, хто не підтримав незалежність України, було цілком достатньо, щоб спонукати далекоглядних політиків придивитися до них уважніше й проаналізувати, чим їхні соціальні характеристики та орієнтації відрізняються од характеристик та орієнтацій прихильників незалежності. Політичне значення такого аналізу актуалізує нерівномірність розподілу голосів, що були подані “за” й “проти” незалежності України в різних її регіонах. У чотирьох областях – Харківській, Луганській, Донецькій, Одеській, – де проживає понад чверть населення України, Акт підтримали загалом менш як дві третини тих, хто мав право го-

⁴⁵ “Декларація прав національностей,” *Відомості Верховної Ради України* 53 (1991): 799.

⁴⁶ Виступ народного депутата України Д. Павличка,” *Бюлетень Верховної Ради України* 37 (1991): 117.

⁴⁷ “Загальна Концепція роздержавлення власності на Україні. Проект,” *Голос України*, 5 жовтня 1991.

⁴⁸ Агітаційна листівка Народного Руху України “Україна: європейська держава – за можливостями, московська колонія – в дійсності,” *Архів Львівської обласної організації Української республіканської партії “Собор”*, ф. 1, оп. 1, спр. 39, арк. 60.

⁴⁹ Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р., *Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади України* (далі – ЦДАВО), ф. 1, оп. 28, спр. 144, арк. 6.

лосу (62,5%), а в Криму – більш як одна третина (35,5%)⁵⁰. Ці результати були б набагато меншими, якби не старання І. Юхновського та його колег, що з короткої час зробили величезний обсяг роботи й змогли переконати населення України в необхідності затвердження незалежності саме в формі всенародного голосування. Демократичність референдуму та відсутність порушень під час його проведення засвідчили спостерігачі від парламентів багатьох країн світу та представники Європарламенту, Бюро з вільних виборів НБСЄ, української та зарубіжної громадськості⁵¹.

Історик та політик В. Литвин вважає, що цей результат став можливим завдяки збігу декількох обставин, серед яких автор виділяє агітаційну роботу демократів, що вперше в історії українського парламентаризму набрала таких широких масштабів. Іншими чинниками, що вплинули на відсоток голосів, стало те, що переляканий український політичний істеблішмент рішучими процесами декомунізації, що проходили в Україні та Росії, кинув усі сили для агітації за незалежність, а також економічна криза в Росії, що зробила диференціацію рівня життя населення в Україні та Росії. Автор вважає, що люди голосували не так за незалежну державу, як проти старих порядків⁵². Однак референдум 1 грудня, не зважаючи на страх окремих депутатів, став історичним днем, коли про незалежність говорили не з трибун, а з виборчих дільниць. Мільйони українців зробили свій вибір на користь нової держави й довели, що ініціатива І. Юхновського була правильним рішенням. Керівнику опозиції вдалося переконати не лише своїх колег, а й політичних опонентів.

Отже, скориставшись нестабільною політичною ситуацією, що виникла в Москві в результаті державного перевороту, демократичний блок Народна Рада на чолі з І. Юхновським став рушієм, що сприяв становленню незалежної України. Об'єднавши всі опозиційні сили і домовившись із частиною депутатів парламентської більшості, лідеру демократів вдалося організувати позачергове засідання Верховної Ради, яке стало доленосним для української державності. У своїй промові Ігор Юхновський не злякався підняти дещо непопулярні та контраверсійні серед політичних кіл теми й навіть вступити у дискусію зі своїми соратниками. Аргументація академіка змогла переконати парламентську більшість й депутати проголосували за ідею, що згодом отримала назву “ініціатива Юхновського”. Завдяки проведеній агітаційній роботі Народною Радою та її керівником особисто вдалося підвищити рівень національної свідомості громадян України, згуртувати їх навколо ідеї державного суверенітету, що в підсумку було продемонстровано в показниках референдуму. Україна стала однією з небагатьох пострадянських республік, які провели

⁵⁰ Володимир Литвин, *Україна на зламі тисячоліть*. (Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2000): 68.

⁵¹ “Виступ народного депутата України Д. Павличка,” *Бюлетень Верховної Ради України*, 5 грудня 1991.

⁵² Литвин, *Політична Арена України*, 280.

референдум на підтвердження законодавчих актів щодо набуття ними статусу суверенних держав. Таким чином, не зважаючи на те, що окремі ідеї керівника опозиції спочатку викликали незадоволення та бурхливі обговорення в парламенті, вони зрештою виправдовували себе й демонстрували його політичну далекоглядність.

THE PARTICIPATION OF ACADEMICIAN IHOR YUKHNOVSKYI IN PROCLAMATION OF THE INDEPENDENCE OF UKRAINE

Petro DATSKIV

Ivan Franko National University of Lviv,
Mykhailo Hrushevskyyi Chair of Contemporary History of Ukraine,
1, Universytetska str., 79000 Lviv, Ukraine

The article contains the theses demonstrating the role of Ihor Yukhnovskyyi and headed by him oppositional bloc People's Council in the processes of the establishing Independence of Ukraine. The analysis of the verbatim records of the sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine allows us to investigate the activity of democratic forces aimed at forming a powerful national front that was defending the idea of independence in August 1991. At a time when the supreme governing bodies showed passivity and a wait-and-see position, the members of People's Council led by I. Yukhnovskyyi became the driving force of changes and consolidating power. In the speech of the Democrat leader was demonstrated his vision of the necessary measures to build the country's independence, among which: the decommunization of the authorities and the prohibition of party's activity, the nationalization of property, the signing of agreements with the former republics, the creation of the Ministry of Defense, the proclamation of Ukraine as a subject of international law, and the most controversial issue – holding of an all-Ukrainian referendum. The idea of the all-Ukrainian recognition of the independent status of Ukraine united the formerly confronting forces for the sake of achievement of a common goal. Initiative of Yukhnovskyyi justified itself and the results of the poll showed that the Ukrainians were ready for such changes and made their choice in favor of an independent state.

Key words: Ihor Yukhnovskyyi, People's Council, Verkhovna Rada of Ukraine, Independence of Ukraine, Ukrainian independence referendum on December 1, 1991.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2018

Прийнята до друку 9.11.2018